

ПРАВА ЛЮДИНИ І ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Бринцев Василь Дмитрович –
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ І МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ТА ЇХ РОЗВИТОК У НОВОМУ КПК УКРАЇНИ

Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року вводить в обіг нову термінологію. Це стосується раніше вживаних термінів: «кримінальний процес», «кримінальна справа», «принципи кримінального процесу» і заміни їх базовим визначенням – «кримінальне провадження». Саме порівняльному аналізу змін, що відбулися у системі загальних засад кримінального судочинства, і присвячена ця стаття.

Ключові слова: новий кодекс; кримінальне судочинство; кримінальне провадження; загальні засади кримінального провадження; міжнародні стандарти.

Уголовный процессуальный кодекс Украины 2012 года вводит в оборот новую терминологию. Это касается ранее используемых терминов: «уголовный процесс», «уголовное дело», «принципы уголовного процесса» и замены их базовым определением – «уголовное производство». Именно сравнительному анализу изменений, которые произошли в системе общих основ уголовного судопроизводства, и посвящена статья.

Ключевые слова: новый кодекс; уголовное судопроизводство; уголовное производство; общие основы уголовного производства; международные стандарты.

The Criminal Code of Ukraine 2012 introduces new terminology. In particular, it covers the previously used terms: criminal procedure, criminal case, principles of criminal procedure. All of them are replaced by their basic definition «criminal proceedings». This article highlights the comparative analysis of changes which took place in the basic system of criminal justice.

Keywords: new code; criminal-legal proceeding; general principles of criminal-legal proceeding; international standards.

Конституція України у ст. 129 (спеціальній нормі) встановила перелік основних засад судочинства. Причому третина з них належить безпосередньо лише до кримінального провадження (забезпечення доведеності вини, підтримання державного обвинувачення прокурором, забезпечення обвинуваченому права на захист). Інші є засадничими для усіх видів судочинства. Така увага Основного Закону до кримінального провадження підкреслює важливість унормування ключових інститутів захисту прав і свобод людини на конституційному рівні.

У цьому контексті слід мати на увазі, що крім спеціальної норми, Конституція України містить положення в інших статтях, які встановлюють ключові засади судочинства: утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3), в Україні визнається і діє принцип верховенства права, а Конституція України має найвищу юридичну силу (ч. 1 ст. 8), міжнародні договори є частиною національного законодавства України (ч. 1 ст. 9), ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством (ч. 1 ст. 19), права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ч. 2 ст. 21). Практично всі перелічені у Розділі II Конституції України права, свободи людини і громадянина фактично є конституційною основою для застосування судами, зокрема і в кримінальному судочинстві як норм прямої дії при вирішенні питань, що стосуються прав і законних інтересів особистості. Окремо слід виділити положення ст. 62 Основного Закону України, які на конституційному рівні визначають і закріплюють як засаду кримінального судочинства принцип презумпції невинуватості, доповнюючи його доктринальне поняття самостійною складовою, відповідно до якої «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, а також на припущеннях».

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 р. наведені конституційні засади конкретизовано і додатково розвинуто. Крім того, їх перелік значно розширено за рахунок імплементації міжнародно-правових стандартів таких як: право на судовий захист, право на повноважний суд, самостійність судів, розумне співвідношення колегіальної і одноособової форм судочинства, правова допомога при реалізації права на справедливий суд, мови судочинства, здійснення правосуддя виключно судами (ст. 5–15 Закону).

Таким чином, означена сукупність законоположень конституційних, судоустрійного і процесуального законодавства утворюють систему засад кримінального судочинства, або, якщо виходити безпосередньо з нового КПК України – кримінального провадження. Саме цим терміном фактично замінені у кримінальному процесуальному законодавстві України словосполучення «кримінальний процес», «кримінальна справа» та деякі інші.

Характерною особливістю російського кримінально-процесуального законодавства є включення до системи принципів кримінального судочинства лише тих, які є ключовими для цього виду правосуддя. Саме такий підхід є типовим у побудові більшості кримінально-процесуальних кодексів у державах Європи.

КПК Республіки Білорусь прийнятий 24 червня 1999 р. в цілому зберігає систему принципів кримінального процесу радянського зразка, розширюючи їх перелік за рахунок виділення як самостійних – забезпечення захисту прав і свобод громадян (ст. 10), повагу до честі і гідності особистості (ст. 12), оцінювання доказів з внутрішнього переконання (ст. 19).

Детальні аналізи нової термінології сучасного кримінального процесуального законодавства України мають стати предметом комплексних наукових досліджень з тим, щоб уникнути проблем у правозастосовній практиці щодо їх неоднозначного розуміння. У зв'язку з нетривалим часом дії нового процесуального законодавства таких досліджень ще практично немає. Аналіз публікацій у засобах масової інформації і спеціальних виданнях [1] дає підстави для висновку про те, що більшість схвальних відгуків не ґрунтується на узагальненнях правозастосовної практики, тому вони мають суб'єктивний характер і їх слід розцінювати лише як позитивні прогнози їх авторів. Разом із тим стосовно новацій достатньо і негативних висновків, зокрема і з пропозиціями щодо прийняття нового законодавчого акту, який би мав усунути прогалини кримінального судочинства [2, с. 77–87].

Обґрунтованість подібних позицій зумовлена тим, що під час підготовки остаточного варіанту проекту КПК України були відкинуті деякі напрацювання попередніх робочих груп і не в повною мірою враховані положення офіційних концепцій і наукової доктрини розвитку кримінального процесу. Так, залишилися на рівні намірів: запровадження процедури відновлення прав потерпілого та відшкодування завданої йому матеріальної і моральної шкоди, уніфікація судового провадження з розгляду кримінальних справ з цивільним та адміністративним судочинством, виділення у системі місцевих судів окремих судів щодо розгляду справ про особливо тяжкі злочини, та деякі інші. У цілому ж складається враження, що більшість напрямів офіційної концепції [3] достатньо повно імплементовані у чинне кримінальне процесуальне законодавство.

Як зазначалось у Пояснювальній записці до проекту КПК України «необхідність реформування кримінального процесу відповідно до міжнародних принципів та цінностей судочинства обумовлюється не лише практичною необхідністю здійснення таких кроків всередині держави, а й потребою виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань» [4, с. 2].

Стан впровадження міжнародних стандартів у національну модель кримінального процесу, яка існувала до прийняття нового КПК України достатньо повно був досліджений у монографічній літературі [5] та на дисертаційному рівні [6].

Саме виконанням міжнародних зобов'язань України зумовлено детальне розкриття загальних засад кримінального провадження у 22 статтях Глави 2 Кодексу. У зв'язку з цим складається враження щодо

переобтяження процесуальних норм, що регламентують провадження у кримінальних справах, дублюванням конституційних положень і конкретних норм законодавства про судоустрій. Для чіткого унормування було б доцільним у новому Кодексі відтворити лише норми міжнародних актів і чисто процесуальні засади, що стосуються кримінального судочинства, маючи на увазі наявність єдиних засад (принципів) судочинства, установлених Основним Законом України і в уніфікованому вигляді для усіх судових юрисдикцій, викладених у законі про судоустрій. Це, в першу чергу, стосується: законності, поваги до людської гідності, публічності, гласності і відкритості, верховенства права (п.п. 1, 2, 4, 18, 20 ст. 7 КПК України).

Слід також урахувати, що суттєвий унесок в розкриття смислу конституційних норм-принципів вносять рішення органу конституційного судочинства. Достатньо навести правову позицію Конституційного Суду України, відповідно до якої «верховенство права – це панування права у суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність... Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї, тощо» [7, с. 314].

Наведений аналіз дає підстави, застосувавши поширену у літературі методологію, запропонувати побудову системи загальних засад кримінального провадження, ґрунтуючись на основних нормативних джерелах: Конституції України, міжнародно-правових актах, законодавстві про судоустрій, КПК України. Графічно побудову цієї цілісної системи можна проілюструвати таблицею № 1. При цьому конституційні нормоположення виступають у ролі базових, міжнародні стандарти – підкреслюють стан їх імплементації у національне законодавство, а серед галузевих наводяться лише ті засади, які не дублюють конституційні.

При цьому слід визнати, що для правозастосовної практики більш зручним є не тільки повне відтворення, а й розкриття змісту основних засад провадження у процесуальному кодексі, який унормовує провадження у кожній судовій юрисдикції.

Наявність у кримінальному судочинстві досудових стадій провадження ускладнює уніфікацію цих розділів процесуальних кодексів. Слід також мати на увазі, що Кодекс адміністративного судочинства України оперує терміном принципи судочинства (ст. 7), ЦПК і ГПК України також доктринально спираються на власні системи принципів судочинства.

Наведені обставини свідчать про необхідність на подальших етапах правової реформи концептуально визначитись щодо побудови системи судочинства в усіх чотирьох судових юрисдикціях на єдиних засадах. Досягти цього можливо лише за умови підготовки необхідних проєктів єдиним законопроектним центром.

Багатоджерельність у системі засад кримінального судочинства дає підстави для пропозицій загальні засади судочинства сконцентрувати у судоустрійному законодавстві, а в процесуальних кодексах розмістити лише засади конкретного виду провадження, у цьому контексті – кримінального.

Є всі підстави для висновку про передчасність і недоцільність заміни у новому кримінальному процесуальному законодавстві звичних термінів: «судовий процес», «кримінальний процес», «кримінальна справа» на єдине уніфіковане визначення «кримінальне провадження». Така новелізація цього понятійного апарату не зумовлена ні конституційними приписами, ні вимогами міжнародно-правових стандартів.

Разом із тим, усвідомлюючи, що прийняття нового КПК України є лише певним етапом у розбудові системи захисту прав і інтересів особистості, слід оперативнo аналізувати правозастосовну практику, виявляти суттєві прогалини і формувати пропозиції щодо удосконалення кримінального провадження за стандартами правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новели КПК України 2012 року : зб. статей. – К. : Істина, 2012. – 128 с.
2. Корж В. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України (проблеми впровадження в практичну діяльність) / В. Корж // Вісник прокуратури. – 2012. – № 10(136). – С. 79–87.
3. Концепція реформування кримінальної юстиції України : Указ Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311 // Офіц. вісник Президента України. – 2008. – № 12. – Ст. 486.
4. Пояснювальна записка до проекту КПК України // Офіц. веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – www.rada.gov.ua.
5. Уварова О. О. Принципи права у правозастосованні: загальнотеоретична характеристика : моногр. / Уварова О. О. – Х. : «Друкарня МАДРИД», 2012. – 196 с.
6. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : дис. доктора юрид. наук : 12.00.09 / Маляренко Василь Тимофійович. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2004. – 449 с.
7. Абзац другий підп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини. Рішення Конституційного Суду України від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004 // Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 2004 / відп. ред. П. Б. Євграфов. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 314.